

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА”**

КУКЛІН ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 330.3:378.1.(043.3)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ
В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ**

**Спеціальність 08.00.01 – Економічна теорія
та історія економічної думки**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Київ 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті вищої освіти Національної академії педагогічних наук України, м. Київ

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Каленюк Ірина Сергіївна,
Чернігівський державний інститут
економіки та управління, ректор

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,
доктор економічних наук, професор,
Гриценко Андрій Андрійович,
ДУ „Інститут економіки та прогнозування
НАН України”, заступник директора

доктор економічних наук, професор,
Грішнова Олена Антонівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри теоретичної та
прикладної економіки

доктор економічних наук, доцент,
Шкурупій Ольга Всеволодівна,
ВНЗ Укоопспілки „Полтавський університет
економіки і торгівлі”, завідувач кафедри міжнародної
економіки

Захист відбудеться __ квітня 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.006.01 у ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” за адресою: 03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1, ауд. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” за адресою: 03113, м. Київ, вул. Дегтярівська, 49-г, ауд. 601.

Автореферат розісланий __ березня 2011 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор

Зайцев Ю.К.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Перетворення інформації, знань, інновацій у головний ресурс економіки обумовило потребу і створило нечувані можливості для звільнення людини, піднесення її як вільної особистості, розвитку її розумових і творчих здібностей, у чому вирішальна роль належить освіті.

У сучасному суспільстві, що фактично є перехідним станом від індустріального до постіндустріального, освіта і, зокрема, вища освіта, перетворилася у визначальний чинник динамічного соціально-економічного розвитку країни. Водночас, її висока якість можлива тільки за умови формування у державі ефективних інститутів її функціонування та управління нею. Механізм функціонування освіти, у тому числі й вищої, розвивається і трансформується в нових умовах глобалізації й демократії.

Система вищої освіти України також знаходиться у процесі постійного реформування, що зумовлено трансформаційними змінами у суспільстві та необхідністю відповідати вимогам становлення економіки знань. Вища освіта стає дуже важливим суспільним інститутом, тому нових підходів потребує вся система управління нею. З одного боку, необхідно теоретично обґрунтувати сутність, функції, роль вищої освіти як інституту в сучасній економіці та суспільстві, з іншого – удосконалити механізм управління вищою освітою. Система державного управління має базуватися на механізмах і стимулах, що впливатимуть на вищі навчальні заклади, спонукаючи їх підвищувати якість освітніх послуг, відчувати відповідальність за результати своєї діяльності, формувати людський капітал, потрібний для становлення економіки знань.

Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів ролі освіти у контексті формування інформаційного суспільства та економіки знань присвячені роботи відомих вчених Ф. Броделя, Дж. К. Гелбрейта, Р. Дарендорфа, П. Дракера, Р. Інгельгарта, В. Іноземцева, Г. Канна, М. Кастельса, Р. Катца, Г. Маркузе, Й. Масуди, Ф. Махлупа, Б.Мільнера, М. Пората, В.Савчука, Т. Сакаї, Г. Стиглера, Т. Стоуньєра, К. Томінаги, А. Тоффлера, Л. Туроу, Т. Форрестера, Ф. Фукуями, А.Чухна, О. Шкурупій та ін. Для дослідження сутності та ролі інституту вищої освіти в інституційній системі суспільства важливе значення мають наукові доробки провідних вчених-інституціоналістів: Д. Белла, Т.Веблена, А.Горца, Дж.Коммонса, Р.Коуза, А.Льюїса, К.Менара, Д.Норта, Р.Нуреева та ін.

У розвиток проблематики забезпечення ефективного функціонування системи освіти суттєвий внесок зробили як українські, так і зарубіжні вчені, а саме: А.Ашкеров, Г.Беккер, М. Блауг, В.Бородюк, Х.Боуен, А.Віфлеємський, А.Гальчинський, А.Гриценко, О.Грішнова, Е.Денісон, Г.Дмитренко, В.Жамін, І.Каленюк, К.Корсак, С.Костянян, В. Кремень, В.Куценко, В.Луговий, Я.Мінсер, В.Новіков, Г.Псахаропулос, О.Сухарєв, В.Чекмарьов, Т.Шульц та ін.

Разом із тим, залишаються недостатньо розробленими багато питань щодо пошуку оптимальної моделі управління вищою освітою як важливим суспільним інститутом. Мета реформи вищої освіти в Україні, на нашу думку, полягає у перетворенні вищої освіти у дієвий чинник формування економіки

знань, підвищенні соціальної й економічної ефективності функціонування вітчизняної системи вищої освіти, приєднанні до наукової й освітянської еліти Європи не лише заради втілення європейських стандартів, а й з пропозицією світові свого доробку й досягнень. Практика реформування вітчизняної освіти свідчить, що теоретичного аналізу вимагають такі проблеми: обґрунтування пріоритетного значення вищої освіти як чинника формування людського капіталу та інноваційного розвитку економіки, визначення сутності інституту вищої освіти, його місця і ролі в інституційній структурі суспільства, формування стратегічних пріоритетів розвитку вищої освіти відповідно до вимог економіки знань, удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти у сучасних умовах, трансформація економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів, цілі та важелі економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної потребам економіки знань та ін.

Відсутність цілісних системних досліджень напрямів трансформації інституту вищої освіти та потреба у науковому обґрунтуванні пріоритетів і заходів її розвитку в умовах становлення економіки знань зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, його мету, завдання і логіку викладення матеріалу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем відповідно до плану науково-дослідної роботи Інституту вищої освіти НАПН України (тема „Тенденції та механізми розвитку економіки вищої освіти України”, реєстраційний номер № 0103U000961). Особистий внесок здобувача полягає у тому, що обґрунтовано принципові положення щодо формування ефективного економічного механізму функціонування системи вищої освіти в Україні.

Мета та завдання дослідження. Метою роботи є визначення сутності інституту вищої освіти, розробка теоретико-методологічних засад його трансформації та стратегічних пріоритетів розвитку в умовах становлення економіки знань і обґрунтування практичних рекомендацій щодо формування ефективного економічного механізму його функціонування в Україні.

Досягнення цієї мети зумовило необхідність постановки та розв'язання комплексу завдань:

- визначити сутність вищої освіти як суспільного інституту та його роль в інституційній структурі суспільства, обґрунтувати концептуальні засади функціонування цього інституту та необхідність його трансформації в умовах становлення економіки знань;
- дослідити закономірності становлення інформаційного суспільства і економіки знань як умови трансформації інституту вищої освіти;
- оцінити сучасні тенденції розвитку вищої освіти, обґрунтувати основні напрями її трансформації відповідно до потреб економіки знань;
- систематизувати функції вищої освіти, обґрунтувати сутність та зміст поняття "реалізація економічної функції вищої освіти";
- дослідити особливості реалізації економічної функції вищої освіти в Україні; обґрунтувати пріоритети удосконалення механізму реалізації

економічної функції вищої освіти в умовах становлення економіки знань;

- розробити модель аналітичної оцінки економічної ефективності вищої освіти, систему індикаторів реалізації її економічної функції в умовах становлення економіки знань;
- обґрунтувати структуру економічного механізму функціонування вищої освіти; розкрити концептуальні засади удосконалення економічного механізму функціонування вищої освіти в умовах становлення економіки знань;
- обґрунтувати основні напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, процедури та інструментарій державного регулювання економічної діяльності вищих навчальних закладів;
- визначити стратегічні пріоритети, основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.

Об'єктом дослідження є система економічних, соціальних і організаційно-правових відносин з приводу функціонування вищої освіти як соціально-економічного інституту.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і практичних проблем трансформації інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять історико-логічний та системний підходи до аналізу економічних явищ. Дослідження проведені з використанням методів історико-еволюційного, системно-функціонального та синергетичного підходів до аналізу інституту вищої освіти. При вирішенні поставлених завдань застосовано загальнонаукові (історичний, систематизації, групування та узагальнення, формалізації) та спеціальні методи: системно-структурного та компаративного аналізу, графічний, економіко-статистичні методи (для дослідження сучасних тенденцій фінансування видатків на освітню діяльність у різних країнах світу та організаційно-економічного механізму функціонування системи освіти в Україні), метод кластерного аналізу, SWOT-аналізу (для оцінки чинників, що ускладнюють і сприяють формуванню ефективного механізму фінансування системи освіти), моделювання (для визначення стратегічних пріоритетів при розробленні та впровадженні національної програми розвитку освіти).

Інформаційною базою роботи є праці зарубіжних та вітчизняних учених-економістів, статистичні та аналітичні публікації міжнародних організацій, офіційна статистика України, офіційні сайти провідних вітчизняних та зарубіжних освітніх організацій.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим в Україні системним дослідженням трансформації інституту вищої освіти, економічного механізму його функціонування в умовах становлення економіки знань. У дослідженні, на основі міжнародного і національного досвіду й врахування внутрішніх і зовнішніх чинників, розвинуто теоретичні та методологічні положення щодо управління системою вищої освіти у процесі трансформації її економічного механізму. Основні результати, що становлять наукову новизну і виносяться на захист, такі:

- *вперше:*

- на основі адекватного до умов становлення економіки знань розуміння ролі й функцій освіти обґрунтована структура поняття «економічний механізм функціонування вищої освіти» як сукупності організаційно-економічних форм роботи основних суб'єктів освітньої діяльності (їх класифікація розроблена за критеріями управління, фінансування і власності), методів та інструментів державного регулювання діяльності вищих навчальних закладів, стратегії розвитку системи вищої освіти, що забезпечує системне функціонування та виконання суспільних функцій усією сферою вищої освіти;

- обґрунтовано основні пріоритети удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти в умовах становлення економіки знань: трансформація внутрішнього економічного механізму функціонування інституту вищої освіти (диверсифікація організаційно-економічних форм закладів вищої освіти, перетворення їх у суб'єкти підприємництва, ускладнення механізму фінансового забезпечення та регулювання) та посилення взаємодії з інститутами зовнішнього середовища (з бізнесом – для забезпечення комерціалізації знань, із ринком праці – для врівноваження попиту і пропозиції, врахування якісних вимог до фахівців, із органами державного управління – для формування й реалізації державної політики, спрямованої на становлення економіки знань). Це забезпечить підвищення ефективності функціонування освіти: підвищення якості освіти, посилення її практичної складової у сукупності з наданням фундаментальних знань, врівноваження попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг, посилення кореляції заробітної плати працівників із рівнем їх кваліфікації та ін.;

удосконалено:

- обґрунтування сутності та змісту поняття "реалізація економічної функції вищої освіти", яку полягає у систематизації економічних результатів освітньої діяльності, що можуть проявлятися на нано-, мікро- та макрорівнях не лише у вигляді зростання доходів всіх індивідуальних та колективних суб'єктів економічних відносин, але й у широкому спектрі непрямих результатів, які не завжди виявляються у безпосередніх економічних здобутках, однак створюють позитивне середовище для посилення економічного ефекту вищої освіти;

- методологічні підходи до аналітичної оцінки економічної ефективності фінансового забезпечення вищої освіти, яка включає розроблені автором: 1) модель, що описує сукупні суспільні витрати на освіту, 2) мотиваційну модель фінансування освіти; 3) структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України, 4) формулу розрахунку нормативу державного фінансування вищого навчального закладу виходячи із витрат на одного студента. Така оцінка відрізняється від існуючих методик оцінки ефективності комплексним підходом до аналізу широкого спектру прямих і непрямих результатів освітньої діяльності й дає можливість забезпечити баланс між державними і недержавними фінансовими ресурсами розвитку вищої освіти;

- систематизацію умов і чинників забезпечення та підвищення соціально-економічної ефективності вищої освіти, доведено, що вона може бути забезпечена державною політикою, стратегічно орієнтованою на потреби розвитку економіки знань на основі чітких принципів управління диверсифікованими навчальними закладами, стимулюючої податкової політики, організаційного сприяння, продуманого механізму фінансового регулювання і фінансового забезпечення закладів освіти;

- обґрунтування процедур та інструментарію державного регулювання економічної діяльності вищих закладів освіти у напрямках: послаблення прямого адміністративного втручання й жорсткого контролю і, на заміну цього, використання ряду непрямих методів управління (гарантування видатків на розвиток, визначення певних економічних параметрів-орієнтирів – гарантованих мінімальних розмірів заробітної плати викладачів, статутного фонду тощо, за умови дотримання яких вищі навчальні заклади мають право самостійно вирішувати інші питання своєї діяльності); розширення господарської автономії навчальних закладів (у розпорядженні власними фінансовими ресурсами, в отриманні додаткових доходів від суміжної підприємницької діяльності, у можливостях співпраці з бізнесом та ін.), удосконалення системи фінансового забезпечення (на основі принципів диверсифікації джерел фінансування, пріоритетності державних ресурсів, соціальної спрямованості, чітких і прозорих критеріїв виділення коштів, посилення стимулюючого впливу міжбюджетних відносин та ін.);

дістали подальшого розвитку:

- основні концептуальні засади функціонування інституту вищої освіти в умовах формування економіки знань, зростаючої інтеграції та глобалізації освітнього простору, які полягають у: спрямованості на формування інтелектуального потенціалу, поступовій уніфікації внутрішньої структури національних систем вищої освіти, впровадженні високих освітніх стандартів та механізмів їх гарантування, розширенні кола суб'єктів, що беруть участь в управлінні та фінансуванні вищої освіти, посиленні підприємницьких функцій вищих навчальних закладів;

- систематизація основних груп чинників, що впливали на трансформацію інституту вищої освіти в процесі переходу українського суспільства від командно-адміністративної до сучасної ринкової економіки (активні ринкові перетворення, безпрецедентна відкритість національної економіки, науково-технічний прогрес, неефективне управління), а також тих, які впливатимуть на освіту в процесі руху суспільства до економіки знань (ефективне державне регулювання, інтелектуалізація суспільства й економічної діяльності, глобалізація всіх сфер життя, структурна трансформація). Визначено напрями дії цих чинників, що дає змогу регульовано використовувати їх для бажаних трансформацій інституту вищої освіти;

- концептуальні засади вдосконалення економічного механізму функціонування вищої освіти в умовах становлення економіки знань, що ґрунтуються на необхідності визнання освіти в якості не лише

високоєфективних інвестицій, але й інституту розвитку людини і суспільства на основі акумуляції, примноження, поширення та комерціалізації знань. Саме така концептуальна установка обґрунтована як необхідна спрямовуюча всієї державної політики щодо розвитку інституту вищої освіти у напрямі активізації її ролі у забезпеченні становлення економіки знань;

- дослідження сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми, що дозволило виявити найважливіші особливості, які визначають траєкторію та масштаби трансформації інституту вищої освіти: глобалізація ринків освітніх послуг та ринку праці, посилення впливу непрямих чинників на кінцевий інвестиційний ефект від отримання освіти, перетворення освіти на підприємницький вид діяльності при одночасному зростанні її ролі як суспільного блага особливого значення.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення, викладені у дисертації, доведено до рівня методичних розробок та прикладних рекомендацій. Вони призначені для використання під час опрацювання програм соціально-економічного розвитку України, підготовки проектів законодавчих і нормативних актів із питань сприяння інноваційному розвитку економіки, відтворення людського потенціалу, розвитку вищої освіти, вдосконалення її організаційно-економічного механізму. Теоретичні положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертації, можуть бути використані: на макрорівні – при розподілі видатків державного бюджету України та плануванні інших джерел фінансування вищої освіти України; на мікрорівні – у процесі формування та реалізації стратегії залучення фінансових коштів до вищих навчальних закладів різних форм власності в Україні.

Результати дослідження використані Міністерством фінансів України, зокрема: при підготовці проекту розпорядження Кабінету Міністрів України «Про особливості формування державного замовлення на підготовку фахівців та науково-педагогічних кадрів у 2009 році»; при підготовці проектів урядових рішень щодо внесення змін до «Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування» та до «Переліку платних послуг, які можуть надаватися державними навчальними закладами»; при підготовці положень Декларації цілей та завдань бюджету, Концепції запровадження нової системи фінансування навчальних закладів та установ освіти в умовах реформування освітньої галузі; при підготовці проекту урядового рішення «Деякі питання надання роботодавцям дотації для забезпечення молоді першим робочим місцем», при підготовці зауважень до розробленого Міністерством освіти і науки проекту «Положення про працевлаштування випускників професійно-технічних та вищих навчальних закладів України, підготовка яких здійснювалася за державним замовленням» (довідка № 31-17000-02-17/4365 від 26.02.2010). Наукові розробки та практичні рекомендації автора були використані Міністерством освіти і науки України при удосконаленні законодавства з питань фінансово-економічних відносин у

системі вищої освіти та підвищення ефективності її фінансування (довідка № 5-2/108-11 від 04.02.2011 р.), Головним управлінням економіки Черкаської ОДА при розробці програм соціально-економічного розвитку області та удосконаленні нормативно-правових актів, що приймаються Черкаською ОДА (довідка № 14/2 від 13.01.2010 р.).

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького та Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова при викладанні економічних дисциплін, підготовці підручників і навчально-методичних посібників, а також у науковій роботі докторантів, аспірантів, магістрантів і студентів (довідки про впровадження у навчальний процес відповідно № 429 від 15.06.2009 р. та № 259/03 від 22.06.2009 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, теоретичні підходи, розробки, висновки та пропозиції були отримані автором самостійно на основі проведеного наукового дослідження й опубліковані у наукових виданнях. Із наукової праці, опублікованої у співавторстві, у роботі використані лише ті ідеї та положення, що є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовані у проектах законодавчих і нормативно-правових актів, методичних розробках, рекомендаціях і пропозиціях, викладені у монографії, навчальних посібниках, статтях, впроваджені у навчальний процес. Основні теоретичні й практичні положення роботи доповідалися на міжнародних і вітчизняних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Национальные рынки Украины» (2003 р., м. Алушта), Міжнародній науковій конференції „Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах” (2003 р., м. Черкаси), Міжнародній науково-практичній конференції «Перспективные разработки науки и техники» (2004 г., г. Белгород, Россия), II Міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика экономики и предпринимательства» (2005 р., м. Алушта), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції” (2008 р., м. Черкаси), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки” (2009 р., м. Кременчук), 7-й Міжнародній конференції «Information Technologies and Management» (2009 р., м. Рига, Латвія), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика экономики и предпринимательства» (2009 р., м. Алушта), Міжнародній науково-практичній конференції „Імперативи розвитку України в умовах глобалізації” (2009 р., м. Чернігів), IV Міжнародній науковій конференції „Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах” (2009 р., м. Черкаси), IV Міжнародній науково-практичній конференції „Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків” (2009 р., м. Черкаси), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні напрямки вдосконалення фінансово-економічної політики на сучасному етапі” (2010 р.,

м. Чернігів), VIII Всеукраїнській науковій конференції „Інноваційний потенціал української науки – XXI сторіччя” (2010 р., м. Запоріжжя).

Публікації. За результатами наукових досліджень автором опубліковано 55 одноосібних та 1 у співавторстві наукові праці, що відображають основний зміст дисертації, загальним обсягом 59,25 др. арк., в тому числі одна індивідуальна монографія, 2 навчальних посібники, 27 статей у фахових наукових виданнях, 13 публікацій у матеріалах конференцій та 13 інших наукових видань.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел. Зміст дисертації викладено на 365 сторінках основного тексту, містить 12 таблиць на 10 сторінках і 6 рисунків на 4 сторінках. Список використаних джерел містить 515 найменувань і займає 44 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження, відображено наукову новизну, практичне значення здобутих результатів, подано відомості про їх апробацію.

У **розділі 1 «Теоретичні засади дослідження вищої освіти як суспільного інституту»** подано наукове опрацювання еволюції наукової думки щодо сутності та ролі освіти в соціально-економічному розвитку суспільства, сутності й значення інституту вищої освіти в інституційній структурі суспільства, досліджено економічні детермінанти й суспільні результати функціонування інституту вищої освіти.

З'ясування місця та ролі освіти у системі соціально-економічної діяльності вимагає чіткого уявлення про суть освіти, теоретичного вираження реально існуючого явища як провідного суспільного інституту, що стає активним чинником формування економіки знань.

У найширшому розумінні освіта є процесом виховання і навчання людини. Інше значення цього терміну – освіченість, рівень освіти (результат освітнього процесу). Наукове опрацювання еволюції наукової думки щодо сутності та ролі освіти у соціально-економічному розвитку суспільства дало можливість розглянути сутність освіти з економічного погляду, як сферу здійснення конкретної суспільної діяльності, як певним чином організовану систему, спрямовану на досягнення конкретних цілей, функціонування якої передбачає необхідність ефективного механізму. Саме цей аспект вияву освіти, як показало дослідження, є об'єктом вивчення економічних наук.

Суспільна роль та значення вищої освіти в роботі розглядається крізь призму інституціоналізму, оскільки інституційна теорія має цілу низку переваг для дослідження вищої освіти у соціально-економічному вимірі. По-перше, інструментарій інституціоналізму дозволяє пояснити не лише наявні та чітко визначені, але й латентні взаємозв'язки між різноманітними інститутами. По-друге, його також можна використати для вивчення нових явищ та структур,

природу та причини появи яких не можуть пояснити інші підходи. По-третє, українська система вищої освіти відзначається організаційною складністю та наявністю внутрішніх суперечностей, існування яких зумовлено посиленням дії неформальних інститутів.

Інститут вищої освіти у роботі розглядається як самостійний соціальний інститут з огляду на наявність у його структурі усталених правил та зразків поведінки, специфічних культурних елементів та ознак. Інституційна єдність вищої освіти досягається збалансованим поєднанням системи освіти, яка відображає нормативні характеристики освіти, процесу освіти, що розкриває її неперервність і динамічність та результату освіти, що виявляється сформованим рівнем знань і вмінь випускників. Інституційна єдність суспільства досягається на основі збалансованого поєднання інститутів-норм (сукупність норм та нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини) та інститутів-організацій (державні та недержавні організації, які забезпечують функціонування суспільних інститутів відповідно до встановлених норм). У структурі інституту вищої освіти як важливого соціального інституту також наявні інститути-норми та інститути-організації. Як показало дослідження, інститут вищої освіти є тією ланкою, яка об'єднує політичні, економічні та соціальні інститути, адже висока освіченість переважної й дедалі зростаючої частини населення є необхідною умовою й визначальною характеристикою сучасного інноваційного розвитку, переходу до економіки знань (рис.1).

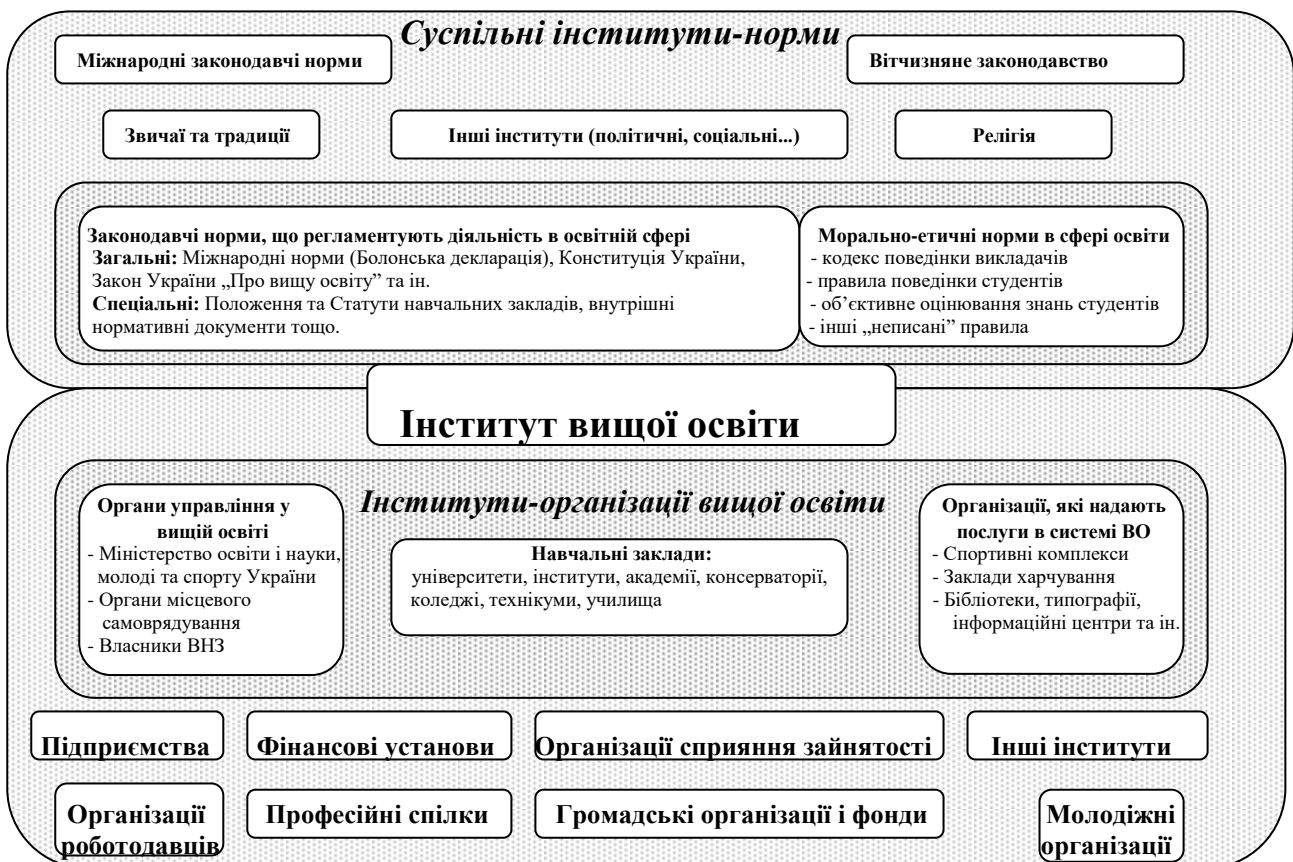

Рис. 1. Інститут вищої освіти в інституційній структурі суспільства [складено автором].

У ході дослідження встановлено, що в умовах формування економіки знань функціонування інституту вищої освіти спрямоване на формування інтелектуального потенціалу як основи інноваційних перетворень в економіці. Дедалі зростаюча інтеграція та глобалізація освітнього простору призводить до поступової уніфікації внутрішньої структури національних систем вищої освіти, що супроводжується впровадженням високих освітніх стандартів та механізмів їх досягнення. У процесі поглиблення ринкових відносин розширюється коло суб'єктів, що беруть участь в управлінні та фінансуванні вищої освіти, посилюються підприємницькі функції вищих навчальних закладів. Проведена в роботі систематизація основних концептуальних засад функціонування інституту вищої освіти створила теоретичне підґрунтя для виявлення й оцінки закономірностей трансформації інституту вищої освіти в умовах формування економіки знань враховуючи тенденції розвитку ринкових відносин, зростаючу інтеграцію та глобалізацію освітнього простору.

Обґрунтування економічної ролі вищої освіти в умовах переходу до економіки знань виявляє нові джерела і чинники економічного зростання, сприяє виявленню оптимальних шляхів розподілу ресурсів, у тім числі ресурсів на розвиток освіти як інвестицій, науково пояснює розподіл доходів у суспільстві, мотивує активну інвестиційну поведінку споживачів освітніх послуг. Дослідження механізму впливу вищої освіти на економічне зростання приводить до висновку, що вдосконалення системи освіти, підвищення якості освітнього процесу, нарощення людського капіталу неминуче має призвести до економічного зростання через: збільшення продуктивності праці, нарощення креативного, інтелектуального потенціалу населення, розширення масштабів нових розробок та відкриттів, розвиток ділових якостей, підприємливості, підвищення сприйнятливості нових ідей, економічних новацій, технічних розробок. Тому вищою освітою створюється сприятливе середовище для створення та поширення в усьому суспільстві здобутків економіки знань.

Система вищої освіти, як один із провідних соціальних інститутів, органічно пов'язана з соціально-економічною та політичною організацією суспільства, вона багато у чому обумовлює характер і спрямованість суспільного життя. Цей інститут має ще одну специфічну рису, яка полягає у тому що він може випереджати суспільний розвиток, але й може відставати від нього. Таке відставання через певну інерційність і консервативність освітньої системи є характерним та нормальним для стабільних періодів суспільного життя. Але у періоди піднесення, змін, якісного зрушення у політичному, соціально-економічному, технологічному житті суспільство повинно переналагоджувати освітню систему, переводячи її в режим випереджального розвитку.

У розділі 2 «Концептуальні засади трансформації інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань» досліджено основні закономірності становлення інформаційного суспільства і економіки знань; тенденції трансформації умов і чинників розвитку вищої освіти, а також основні вектори орієнтації розвитку вищої освіти на потреби економіки знань.

У наш час відбувається становлення економіки, в якій основним виробничим ресурсом стають знання та інформація, розвинене інформаційне середовище, тобто економіки, «що базується на знаннях» (knowledge-based economy). Саме знання у такому суспільстві безпосередньо комерціалізуються, перетворюючись на технології для виробництва матеріальних товарів і послуг.

Якщо раніше багатство асоціювалося із матеріально-речовим його змістом, то у «новій» економіці чинниками успіху країн є розвиток інновацій, підприємництва, розвинена інфраструктура інформації й розповсюдження знань, сучасні та динамічні освіта і наука. У новому суспільстві головною формою багатства стає багатство людської особистості, нарощення її інтелектуального потенціалу, що визначає розвиток економіки і суспільства.

Знання у сучасному світі стають основним джерелом багатства розвинутих країн, а їх виробництво, розподіл і використання стає фундаментальним процесом економіки знань. Джерелом економічного зростання й конкурентоспроможності у такій економіці є накопичення фундаментальних знань і відкриттів задля створення на цій основі проривних технологій надвисоких укладів (вищих від 5-го, яким є high-tech). Економічна категорія «праця» у процесі еволюції, під впливом глибоких трансформацій у структурі факторів виробництва набуває нового змісту. Трудова діяльність, яка здійснюється у виробничому середовищі, характерному для економіки знань, має важливу властивість – високу знаннєву, інформаційну, творчу насиченість і перетворюється на інноваційну працю. Підвищення знаннємісткості сучасного виробництва і високий рівень знаннєвої компоненти у людському потенціалі відкривають нові можливості для високоосвіченої економічно активної людини: стати дієвим учасником процесу сприйняття, використання і створення знань; забезпечити інноваційність трудової діяльності, сформувати власні конкурентні переваги і передумови для гідного життя; підвищити можливості адаптації до умов невизначеності та швидких змін.

В процесі переходу нашого суспільства від командно-адміністративної до ринкової економіки і далі – до інформаційного суспільства і економіки знань має відбутися і відбувається докорінна трансформація умов і чинників розвитку вищої освіти, в основі якої – трансформація суспільства, економіки і зайнятості.

У роботі систематизовано й досліджено основні групи чинників, що впливали на трансформацію вищої освіти у процесі переходу українського суспільства від командно-адміністративної до сучасної ринкової економіки (активні ринкові перетворення, безпрецедентна відкритість національної економіки, науково-технічний прогрес, неефективне державне регулювання), а також ті, які впливатимуть на освіту в процесі подальшого руху суспільства до соціально орієнтованої ринкової економіки, до економіки знань (ефективне державне регулювання, інтелектуалізація суспільства і економічної діяльності, глобалізація економіки та всіх інших сфер життя, структурна трансформація) – (рис.2). Знаки “+” або “-” біля кожного чинника означають його позитивний (+), негативний (-) або суперечливий (+, -) вплив на зміни у сфері вищої освіти. Під впливом цих чинників відбулася істотна трансформація вищої освіти.

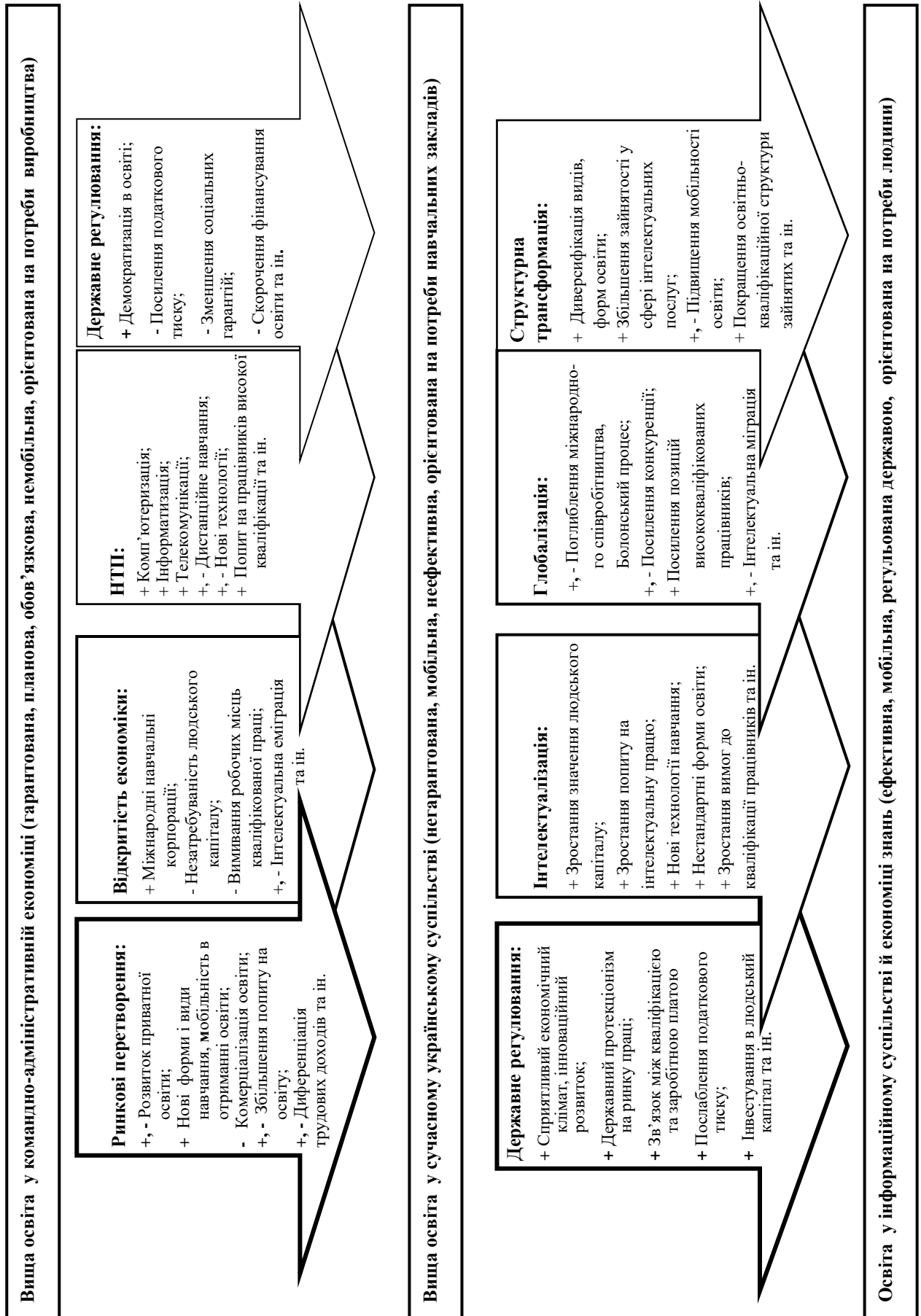

Рис. 2. Чинники трансформації інституту вищої освіти при переході від командно-адміністративної економіки до інформаційного суспільства і економіки знань [складено автором].

На кінець 90-х років характерна для вітчизняної системи гарантована, безкоштовна для споживача, немобільна, орієнтована на потреби виробництва вища освіта в Україні набула інших ознак: негарантована (обмежена матеріальними можливостями родини), мобільна (хоча ще й не достатньою мірою), неефективна, зорієнтована на потреби навчальних закладів.

Основним здобутком перехідного періоду у сфері вищої освіти стала її демократизація, поширення різноманітних форм, суттєве зростання контингенту студентів. Основними втратами – зменшення вимог до її якості й ефективності. За умови успішної дії систематизованих у роботі чинників характерна для межі тисячоліть неефективна вища освіта має докорінно трансформуватися. Освіта в інформаційному суспільстві й економіці знань характеризується такими основними ознаками: ефективність, доступність, мобільність, орієнтація на потреби людини (включаючи потреби успішної реалізації на ринку праці), регулювання державою. Утвердження ринкових відносин, становлення демократичної держави, інноваційний розвиток економіки й формування суспільства знань зумовлюють зміну цільових настанов вищої освіти як соціального інституту: не забезпечення потреб держави спеціалістами різних професій і рівнів кваліфікації, не реалізація комерційних цілей навчальних закладів та їх приватних власників, а задоволення різноманітних освітніх потреб людини заради її розвитку і самореалізації, а також для забезпечення її конкурентоспроможності на ринку праці.

Дослідження сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми та пов'язаних із цим модифікацій економічного механізму функціонування освіти дозволило виявити найважливіші особливості, які визначають траєкторію та масштаби трансформації інституту вищої освіти в умовах формування економіки знань: глобалізація ринків освітніх послуг та ринку праці, посилення впливу непрямих чинників на кінцевий інвестиційний ефект від отримання освіти, перетворення освіти на підприємницький вид діяльності при одночасному зростанні її ролі як змішаного (і приватного, і суспільного) блага особливого значення. Як показало дослідження, основні завдання вищої освіти як чинника формування економіки знань такі: нагромадження інтелектуального, соціального і людського капіталів; сприяння поширенню інноваційної культури, зміцнення підвалин духовності, розширення демократії; розширення можливостей людей реалізуватися у трудовій сфері, що є важливою умовою швидкого інноваційного розвитку; підготовка молоді до виконання нових, складніших трудових функцій в системі економіки знань; формування нового способу життя, який інтегрує в собі людський розвиток, соціальну стабільність, екологічну рівновагу та безперервну творчість.

Розділ 3 “Дослідження сутності економічної функції вищої освіти та удосконалення механізму її реалізації” присвячено систематизації функцій вищої освіти, системній характеристиці її економічної функції, обґрунтуванню сутності та змісту поняття "реалізація економічної функції вищої освіти"; дослідженню особливостей її реалізації в Україні.

Дослідження вищої освіти як поліфункціональної системи дозволило так систематизувати її основні функції: соціально-економічні, пов'язані з формуванням і розвитком інтелектуального, технічного і кадрового потенціалу; соціально-політичні, пов'язані із забезпеченням безпеки суспільства, соціального контролю, соціальної мобільності, стійкого розвитку суспільства, його співвідношення із загальноцивілізаційними процесами; соціокультурні (культуротворчі), що дозволяють розвивати, зберігати і транслювати духовну спадщину, формувати громадянську свідомість.

Зростаюче значення соціально-економічних функцій вищої освіти (формування інтелектуального та кадрового потенціалу суспільства) пояснюється багаторазовим зростанням на межі тисячоліть і набуттям абсолютно пріоритетного значення таких факторів, як інтелектуальна праця, якість людських ресурсів, людський та інтелектуальний капітал.

Як показало дослідження, економічна функція вищої освіти – це наступний (після пізнавальної та методологічної функцій) ступінь перетворення отриманих у системі освіти знань в уміння та навички практичної організації та управління виробництвом по створенню матеріальних благ та послуг, що інтегровано виражається у сукупному суспільному продукті, національному доході та національному багатстві.

На цій основі обґрунтовано сутність та зміст поняття "реалізація економічної функції вищої освіти", що полягає у систематизації економічних результатів освітньої діяльності, які можуть проявлятися на нано-, мікро- та макрорівнях не лише у вигляді зростання доходів всіх індивідуальних та колективних суб'єктів економічних відносин, але й у широкому спектрі непрямих результатів, які не завжди виявляються у безпосередніх економічних здобутках, однак створюють позитивне середовище для посилення економічного ефекту вищої освіти.

Політекономічний аналіз економічної функції інституту вищої освіти дає підґрунтя розглядати механізм її реалізації в економіці знань як регульовану систему взаємодії організаційних, економічних, соціальних, нормативно-правових важелів, напрямів дії та інституційних чинників, динамічно пов'язаних між собою, що дозволяє забезпечити: а) відтворення головної продуктивної сили інформаційного суспільства – людського й інтелектуального капіталу; б) накопичений потенціал (за рівнем освіти та чисельністю високоосвічених освічених людей, зайнятих інноваційною, інтелектуальною працею), що створює нові небачені раніше умови для соціально-економічного прогресу; в) динамічну систему, що підвищує соціально-економічну й суспільно-політичну грамотність та культуру людей, тобто сприяє всебічному удосконаленню суспільних, передусім економічних, відносин; г) базову умову гармонізації інтересів у суспільстві на основі соціального партнерства; д) увесь комплекс атрибутів якості робочої сили, тобто всі освітньо-професійні складові людського потенціалу; е) процес праці із забезпечення просвіти, який є складовою процесу відтворення робочої сили і складовою суспільного відтворення загалом.

Дослідження соціально-економічної ефективності реалізації основних функцій вищої освіти потребує чіткого визначення основних категорій та величин, необхідних для її обчислення. Разом із тим оцінювати ефективність економічного аспекту можна й з позиції якісних показників, що пов'язуються з розвитком суспільства. У роботі досліджено такі групи результативних індикаторів ефективності вищої освіти: а) показники витрат; б) показники продукту (досягнення поставлених цілей); в) показники ефективності залежно від напрямів, що реалізуються у ході виконання освітньої програми (витрати ресурсів на одиницю показника продукту (економність), відношення максимальної кількості отриманого продукту до витраченого обсягу ресурсів (продуктивність); досягнення визначеного результату (результативність); г) показники якості, які відображають послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у наданні освітніх послуг споживачам.

На основі проведеного аналізу обґрунтовано основні пріоритети удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти в умовах становлення економіки знань: трансформація внутрішнього економічного механізму функціонування інституту вищої освіти та посилення взаємодії з інститутами зовнішнього середовища (з бізнесом – для забезпечення комерціалізації знань, із ринком праці – для врівноваження попиту і пропозиції, врахування якісних вимог до фахівців, із органами державного управління – для формування й реалізації державної політики, спрямованої на становлення економіки знань). Це забезпечить підвищення ефективності функціонування освіти: підвищення якості освіти, посилення її практичної складової в сукупності із наданням фундаментальних знань, врівноваження попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг, посилення кореляції заробітної плати працівників з рівнем їх кваліфікації та ін.

Питання особливостей реалізації економічної функції вищої освіти України є принциповим із погляду створення умов для переходу до економіки знань та інформаційного суспільства. У роботі проаналізовано найновіші доступні дані про обсяги фінансування вищої освіти, у тім числі у контексті розподілу загальних коштів за основними освітніми рівнями. На основі порівнянь з іншими державами світу відзначено, що головною економічною проблемою для освіти України є не відносний, а вкрай недостатній абсолютний обсяг бюджетного фінансування. У останні роки в Україні відбулися певні позитивні зрушення у справі вдосконалення національної системи освіти, у тому числі вищої. Результативним був процес упорядкування мережі вищих навчальних закладів на центральному і регіональному рівнях управління. Як показало дослідження, виконано значну частину програми оптимізації мережі вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації. У державному секторі зросла кількість вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації, але набагато істотніше – студентські контингенти (табл. 1).

Разом із тим виявлено істотні резерви щодо територіальної оптимізації мережі ВНЗ III-IV рівнів акредитації. Досліджено потребу раціонального збалансування інтересів держави, вищих навчальних закладів та споживачів

освітніх послуг. Суперечливість їх інтересів зумовлена, із одного боку, обмеженими ресурсами державного бюджету для задоволення потреб суспільства у вищій освіті, а з другого – суб'єктивними інтересами вищих навчальних закладів, зацікавлених у зростанні фінансових надходжень із різних джерел, а також зростаючими потребами споживачів в освітніх послугах.

Таблиця 1

Основні характеристики діяльності вищих навчальних закладів України¹

Показник	1995/96	2000/01	2002/03	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
Загальна кількість ВНЗ	1037	979	997	966	951	920	904	881
<i>З них: державних і комунальних</i>	926	816	822	764	749	721	702	685
<i>Приватних ВНЗ</i>	111	163	175	202	202	199	202	196
Всього студентів у т.ч:	1540498	1930945	2269767	2575192	2709161	2786582	2813798	2763873
<i>денних відділень</i>	1071895	1260298	1423235	1553053	1607243	1635395	1627334	1622022
<i>вечірніх відділень</i>	41189	14122	16227	16221	12322	11511	10682	11100
<i>заочних відділень</i>	427414	656525	830305	1005918	1089596	1139676	1175782	1130751
Прийнято на початковий цикл, у т.ч.:	395638	536436	612304	657446²	672257²	658861²	633746²	539614
<i>денних відділень</i>	292926	360611	403554	419294	429819	418086	407766	391859
<i>вечірніх відділень</i>	8161	4011	4172	3816	3017	2726	2469	1962
<i>заочних відділень</i>	94551	171814	204578	234336	239421	238049	223511	145793
Випущено, всього (осіб), у т.ч.:	339114	422227	512285	464407³	515055³	551587³	602662³	623258
<i>з денних відділень</i>	223309	298688	336712	278326	301437	318847	341092	347313
<i>з вечірніх відділень</i>	11771	4207	3408	2971	2801	2646	2581	2319
<i>з заочних відділень</i>	104034	119332	172165	186081	210817	230094	258989	273626
Кількість студентів у розрахунку на 10 тис. населення	300	392	473	545	578	597	606	599

Примітки :

¹ Складено автором за даними: Основні показники діяльності ВНЗ України на початок 2008-2009 навчального року: стат. бюлетень.– К.: Держкомстат України, 2009.– 236 с.

² Прийнято осіб на початковий цикл навчання (без тих, що прийняті для продовження навчання з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

³ Випущено фахівців (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання, зокрема бакалаврат та продовжують навчання, з метою здобуття більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня).

Виходячи з цього, визначено основні напрями змін зовнішньоекономічних, загальнодержавних та внутрішньосистемних економічних умов функціонування вищої освіти, що передбачають реформування і самої системи вищої освіти.

У розділі 4 «Економічний механізм функціонування вищої освіти в умовах становлення економіки знань» досліджено тенденції трансформації економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів, розвиток інституційних форм та інструментів фінансування вищої освіти, обґрунтовано взаємозв'язок економічного механізму функціонування вищих навчальних

закладів з ефективністю реалізації економічної функції вищої освіти.

Теоретичне дослідження економічного механізму функціонування вищої освіти як складного й важливого суспільного інституту на основі адекватного до умов становлення економіки знань розуміння ролі й функцій освіти дало змогу обґрунтувати структуру економічного механізму функціонування вищої освіти. Він полягає у сукупності організаційно-економічних форм роботи основних суб'єктів освітньої діяльності (класифікація яких розроблена за критеріями управління, фінансування і власності), методів та інструментів державного регулювання діяльності закладів вищої освіти, підпорядкованих стратегії розвитку інституту вищої освіти, що забезпечує виконання своїх суспільних функцій всією сферою вищої освіти.

Лише цілісна система вищої освіти спроможна виконати її економічні й соціальні завдання. Відзначено важливість тісної взаємодії всіх її частин між собою й із зовнішнім оточенням, адже порушення цієї єдності та спроби щось поліпшити радикальними змінами одного елемента, як правило, або шкідливі, або не дають значних позитивних результатів.

В результаті дослідження виділено комплекс критеріїв ефективного реформування та успішного економічного управління розвитком вищої освіти:

- а) пріоритетне фінансове забезпечення стратегічно важливих для розвитку економіки країни напрямів вищої освіти;
- б) врахування при визначенні обсягів фінансування ВНЗ їх рейтингових показників, що має стимулювати заклади на високий рівень та якість підготовки спеціалістів;
- г) врахування перспективності окремих спеціальностей відносно інноваційних потреб економіки країни та цілеспрямоване формування їх престижності, що має стимулювати прискорений розвиток наукомістких напрямів вищої освіти;
- д) раціональне використання бюджетних коштів при фінансуванні освітньої галузі за рахунок запровадження науково обґрунтованої методики фінансування;
- е) оптимізацію системи закладів освіти, напрямів підготовки фахівців, встановлення оптимальних норм і нормативів у системі вищої школи;
- ж) впровадження комплексу економічних показників у систему управління вищими навчальними закладами: для державних закладів це повинні бути показники ліцензійних умов, для приватних – розмір статутного фонду, вимоги до мінімальної чисельності студентів, мінімального рівня заробітної плати, мінімальних і максимальних меж навчального навантаження професорсько-викладацького складу;
- з) підтримка інноваційної діяльності ВНЗ, створення організаційних та фінансових умов для реалізації перспективних наукових розробок та інновацій у потужних державних ВНЗ.

Загальною світовою тенденцією у наш час виступає ускладнення механізму фінансування вищої освіти, конвергенція, зближення, набуття спільних рис між державним і приватним секторами, все більше розширення джерел фінансування, розгалуження процесів виділення фінансових коштів, розпорядження ними та їх використання. У роботі обґрунтовано методичні підходи до налагодження ефективного механізму фінансування освіти, що полягають у розвитку державного регулювання освіти економічними методами

поряд із розширенням господарської автономії навчальних закладів та удосконаленням системи фінансового забезпечення на основі принципів диверсифікації джерел, пріоритетності державних ресурсів, соціальної спрямованості, чітких і прозорих критеріїв виділення фінансових коштів, посилення стимулюючого впливу міжбюджетних відносин та ін. Проведено аналіз поширених простих і комбінованих способів фінансового забезпечення вищої освіти в окремих державах світу, акцентовано на прикладах успішного фінансування проривних наукових досліджень, які виконуються викладачами і науковцями дослідницьких університетів. Упровадження цього досвіду в Україні допоможе залучити у сферу вищої освіти значні позабюджетні кошти, пов'язані з виконанням програм дослідження „на замовлення”.

Для виявлення засобів удосконалення фінансово-економічного механізму освітньої діяльності проаналізовано особливості законодавчого забезпечення фінансування освітньої сфери та ефективності використання у ній грошових і кадрових ресурсів. Основним завданням держави у сучасних умовах має бути створення відповідного нормативного й регуляторного середовища, в якому бізнес, громадські організації, будуть зацікавлені у компетентних працівниках, а отже, активніше залучатимуться до фінансування освіти. Кризовий стан економіки, дефіцит державних ресурсів зумовили функціонування освіти в Україні в умовах обмеженості фінансування. У результаті недоотримання фінансових ресурсів, що виділяються державою, недосконалості нормативно-правового забезпечення і механізмів залучення й використання позабюджетних коштів, освіта не отримала необхідного розвитку. В умовах європейської інтеграції України питання поліпшення механізму фінансування освіти, якості надання освітніх послуг є надзвичайно актуальними. Запровадження збільшеного нормативу видатків на утримання бюджетних установ дасть змогу в майбутньому поліпшити умови для всебічного розвитку громадян. Контроль якості освітніх послуг, доцільності й ефективності використання бюджетних коштів мають здійснювати як державні органи контролю, так і громадяни.

Дослідження показало, що в Україні виділення фінансових коштів вищим навчальним закладам здійснюється на основі поданої бюджетної пропозиції, яка багаторазово корегується міністерством освіти і науки. Сума бюджетного фінансування, як правило, базується на рівні показників минулого року і практично не передбачає видатків розвитку. Нагальною необхідністю стає вдосконалення нормативного методу фінансування освіти, що передбачає, по-перше, визначення науково-обґрунтованого рівня нормативу фінансування, який виконує функцію гарантування державою мінімально можливого (або середнього) обсягу фінансових ресурсів, необхідних для того, щоб ВНЗ міг виконати ліцензійні вимоги. По-друге, необхідно надати цим нормативам стимулюючого характеру, щоб націлити навчальні заклади на певні кількісні та якісні результати (прогресивні орієнтири), посилити їх відповідальність.

У роботі вдосконалено методологічні підходи до аналітичної оцінки економічної ефективності фінансового забезпечення вищої освіти на основі розроблених автором: 1) моделі, що описує сукупні суспільні

витрати на освіту, 2) мотиваційної моделі фінансування освіти; 3) структурно-функціональної моделі фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України, 4) формули розрахунку нормативу державного фінансування вищого навчального закладу виходячи з витрат на одного студента. Запропонована в роботі аналітична оцінка економічної ефективності вищої освіти відрізняється від існуючих методик оцінки ефективності комплексним підходом до оцінки широкого спектру прямих і непрямих результатів освітньої діяльності й дає можливість забезпечити баланс між державними і недержавними фінансовими ресурсами розвитку вищої освіти.

Як показало дослідження, у сучасній освітній практиці використовується широке коло джерел фінансування. Запропонована у роботі модель, що описує сукупні суспільні витрати на освіту, має такий вигляд:

$$\sum_i P_i = G + \int_k^l A(t)dt + \int_m^n B(t)dt + \sum_i C_i + \sum_i D_i,$$

де: P – суспільні витрати на освіту (СВО);

G – державне фінансування;

$A(t)$ – індивідуальні витрати в певний період часу;

k, l – період часу;

$B(t)$ – витрати підприємств та організацій за певний період часу;

m, n – період часу;

C – благодійні внески (пільги, пожертви, гранти);

D – зовнішні ресурси.

Застосування державою методів економічного регулювання потоків бюджетного фінансування вищої освіти (персоніфіковане фінансування, поворотне субсидування, надання грантів і кредитування) дозволяє ринковими засобами змінити пріоритети вищих навчальних закладів на задоволення інтересів замовників освітніх послуг — особи, держави та роботодавців.

У роботі обґрунтовано концептуальні засади удосконалення економічного механізму функціонування вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми розвитку суспільства, що ґрунтуються на необхідності визнання освіти в якості не лише високоефективних інвестицій, але й інституту розвитку людини і суспільства на основі акумуляції, примноження, поширення та комерціалізації знань. Саме така принципова установка обґрунтована як необхідна спрямовуюча державної політики щодо розвитку інституту вищої освіти у напрямі активізації її ролі у забезпеченні становлення економіки знань.

Основним резервом забезпечення взаємозв'язку економічного механізму функціонування освіти з ефективністю реалізації її економічної функції є впорядкування системи закладів освіти через їх укрупнення й інтеграцію. У роботі обґрунтовано, що дослідницький університет може бути сучасною формою інтеграції науки, освіти й ринку праці. Сутність дослідницького університету – інтеграція навчального процесу, фундаментальних та прикладних наукових досліджень через об'єднання ресурсів багатьох суб'єктів задля дієвого створення умов для самореалізації громадян на сучасних ринках

висококваліфікованої, інноваційної праці. У роботі систематизовано такі організаційно-правові форми дослідницького університету: 1) дослідницький університет як асоціація навчальних і наукових закладів різного рівня; 2) дослідницький університет як регіональний навчально-науковий округ; 3) дослідницький університет у формі корпорації відносно автономних навчальних і наукових закладів. Інтеграція навчальних і наукових закладів у дослідницький університет, побудована на регіональному принципі, дасть можливість разом використовувати наявну навчально-наукову матеріальну базу і розвивати її, а також залучати професорсько-викладацький склад, забезпечувати ступеневу систему освіти, зменшити навантаження на державний бюджет скороченням терміну навчання для випускників технікумів і коледжів, динамічно реагувати на демографічну ситуацію на регіональному рівні, активізувати наукові дослідження тощо.

У розділі 5 «Концептуальні основи стратегії розвитку інституту вищої освіти України відповідно до вимог економіки знань» обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти у концепції інноваційного розвитку України запропоновано основні напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, визначено основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.

У роботі визначено стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти у концепції інноваційного розвитку України: а) забезпечення інноваційної спрямованості системи вищої освіти шляхом: підвищення рівня комп'ютеризації, активізації науково-технічної та інноваційної діяльності ВНЗ та збільшення обсягу її бюджетного фінансування; утворення інноваційних структур в системі освіти; б) підвищення результативності вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок шляхом: інтеграції університетського сектору наукових досліджень і розробок до світової інноваційної системи, збільшення частки наукових та науково-технічних досліджень у ВНЗ, врахування кон'юнктури світового ринку під час визначення пріоритетних напрямів розвитку освіти, науки, техніки та інноваційної діяльності; в) забезпечення розширеного відтворення знань на основі інтеграції діяльності ВНЗ, академічних та галузевих наукових установ шляхом: підвищення рівня фондоозброєності сектору наукових досліджень і розробок, концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, посилення взаємодії освіти та науки, створення університетів дослідницького типу на базі провідних вищих навчальних закладів, стимулювання процесу підвищення кваліфікації, розвитку системи дистанційного навчання.

Унікальність сучасних умов діяльності вищої освіти зумовлена поєднанням багатьох різномірних зовнішніх чинників (всепланетної глобалізації, європейської інтеграції, актуалізації завдання усунення екологічних та інших загроз для стійкого розвитку людства та ін.) і внутрішніх освітньо-культурних імперативів (узгодження потреб держави із запитами

населення щодо освіти, розширення доступу молоді до вищих рівнів освіти, усунення елементів корупції з освіти, збереження набутого у минулому рівня якості освіти й запровадження європейських стандартів навчальних планів і заключної компетентності випускників тощо). Основними особливостями розвитку вищої освіти України у наш час є: екстенсифікація (розширення мережі ВНЗ та їх контингенту), модернізація (зміна структурної побудови системи вищої освіти й оновлення змісту навчання), європеїзація (входження України в європейський простір вищої освіти і наукових досліджень).

Стратегічними завданнями трансформації вищої освіти в Україні є перехід зростаючих кількісних показників у прогресивні якісні. Цей процес має базуватися на таких засадах: формулювання національної ідеї освіти, зміст якої полягає у орієнтації на економіку знань при збереженні й примноженні національних освітніх традицій; розвиток вищої освіти, який повинен підпорядковуватись не лише законам ринкової економіки, але й враховувати соціальні, політичні, духовні, культурні та морально-психологічні національні цінності; прогрес у вітчизняній вищій освіті слід розглядати у контексті тенденцій розвитку світових освітніх систем, у т.ч. європейських.

У роботі обґрунтовані пріоритети основних напрямів підвищення ефективності функціонування вищої освіти: підвищення якості освіти, посилення її практичної складової у сукупності з наданням фундаментальних знань, врівноваження попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг, посилення кореляції рівня оплати праці з рівнем кваліфікації працівників. Пріоритетними завданнями розвитку вищої освіти у цьому контексті у роботі визнані такі: переорієнтація вищих навчальних закладів на задоволення потреб особистості й регіонів відповідно до потреб ринку праці; забезпечення відповідності вищої освіти сучасним вимогам і умовам прогресивного майбутнього розвитку в напрямі економіки знань; забезпечення безперервної освіти громадян, застосування більш гнучких програм, сприяння доступності вищої освіти впродовж усього життя людини; демократизація відносин між викладачами і студентами на принципах взаємної поваги; адаптація змісту вищої освіти через державні стандарти до потреб суспільства; трансформація структури та обсягів підготовки, навчальних планів і програм відповідно до нових вимог.

У розвиток цих ідей вказано на необхідність значних змін в економічній політиці держави задля розширення поля і досягнення високого рівня ефективності використання знань, як-то: сприяння заохоченню широко-масштабного використання інтелектуального капіталу шляхом формування ефективного інвестиційного режиму; розширення ємності внутрішнього ринку технологій та збільшення попиту на результати вітчизняних НДДКР; стимулювання всебічного розвитку інтелектуального потенціалу особистості, що передбачає активний вплив держави на всіх етапах формування людського капіталу; вдосконалення державного впливу на розбудову національного високотехнологічного виробництва та його підтримка на зовнішньому ринку; створення інституційного середовища генерування високопродуктивного знанневого ресурсу шляхом поліпшення системи вищої освіти і науки та

формування дієвих систем захисту прав інтелектуальної власності.

У роботі охарактеризовані умови й чинники забезпечення та підвищення соціально-економічної ефективності вищої освіти, доведено, що вона може бути забезпечена стратегічно орієнтованою державною політикою на основі чітких принципів управління диверсифікованими навчальними закладами, послідовної стимулюючої податкової політики, організаційного сприяння, продуманого механізму фінансового регулювання і фінансового забезпечення закладів освіти.

Пропозиції по вдосконаленню фінансування вищої освіти зумовлюються особливістю управління фінансами освіти, що характеризується розпорошеністю цієї функції між різними відомствами України (Міністерство фінансів, Міністерство соціальної політики, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту, Міністерство аграрної політики та продовольства та ін.). Це ускладнює формування бюджетних видатків для потреб навчальних закладів. Залучення ж додаткових коштів навчальними закладами дає змогу самостійно задовольнити такі фінансово-економічні потреби, як матеріальне стимулювання своїх працівників, удосконалення матеріально-технічної бази тощо, що впливає на систему соціально-психологічних та економічних мотивацій усіх учасників навчально-виховного процесу і на результати їх діяльності. На основі здійсненого комплексного аналізу було з'ясовано, що обсяг фінансування залежить від низки чинників, кожен з яких перебуває під впливом економічних і соціальних інститутів: рівня ВВП, розмірів доходів населення, податкового законодавства, способу формування державного бюджету, обсягів державного замовлення на підготовку фахівців, рівня акредитації вищого навчального закладу, попиту споживачів на освітні послуги, обсягів прийому студентів за контрактами, спонсорської допомоги, проведення госпрозрахункових науково-дослідних робіт, отримання грантів для здійснення інноваційних проєктів, конкурентоспроможності ВНЗ, суб'єктивного фактору керівника ВНЗ та ін.

Обґрунтовані такі напрями соціально-економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань: удосконалення системи підготовки науково-педагогічних працівників відповідно до майбутніх потреб; забезпечення збалансованої структури підготовки фахівців з вищою освітою відповідно до потреб національної економіки і європейських вимог; завершення реформування мережі ВНЗ, створення укрупнених регіональних університетів; підвищення оплати праці до конкурентоспроможного рівня; впровадження державної цільової програми для розширення можливостей людського розвитку у системі освіти; впорядкування й оновлення матеріальної бази системи освіти; поліпшення умов навчання для людей із особливими потребами; забезпечення ВНЗ навчальною літературою у необхідному обсязі (в т.ч. мовами національних меншин); задоволення освітніх та мовних потреб українців, які проживають за межами України; вирішення проблемних питань ефективного зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників середньої школи для вступу до вищих навчальних закладів та ін.

На основі аналізу організаційних змін у вищій освіті, обґрунтовано такі пропозиції: громадський контроль у сфері освіти; гуманізація цілей освіти і гуманітаризація навчального процесу; розширення практики студентського самоврядування для формування громадянської компетентності; використання лише тієї частини інформаційно-комп'ютерних технологій, що прогресивно спрямовують знання учнів і студентів; доцільне звернення до елементів ринкового саморегулювання у секторі вищої освіти; суттєве підвищення заключної компетентності випускників ВНЗ та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснене теоретичне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, що виявляється у розробці теоретико-методологічних засад трансформації інституту вищої освіти та стратегічних пріоритетів її розвитку в умовах становлення економіки знань і обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо формування ефективного механізму її функціонування в Україні:

1. У ході дослідження встановлено, що вищу освіту можна визначити як важливий суспільний інститут із огляду на наявність у його структурі усталених правил та зразків поведінки, специфічних культурних елементів та ознак. Інституційна єдність вищої освіти досягається збалансованим поєднанням системи освіти, яка відображає нормативні характеристики освіти, процесу освіти, що розкриває її неперервність та динамічність, та результату освіти, що виявляється сформованим рівнем знань і вмінь випускників.

2. Досліджено механізм впливу вищої освіти на економічне зростання: вдосконалення системи освіти, підвищення якості освітнього процесу, нарощення людського капіталу призводить до підвищення продуктивності через збільшення продуктивності праці, нарощення креативного, інтелектуального потенціалу населення, розширення масштабів нових розробок та відкриттів, розвиток ділових якостей, підприємливості, підвищення сприйнятливості нових ідей, економічних новацій, технічних розробок.

3. Теоретико-економічний аналіз закономірностей становлення інформаційного суспільства й економіки знань показав, що ключовими його характеристиками є трансформація основних факторів виробництва: фізичний капітал поступається місцем інтелектуальному капіталу, а звичайна, репродуктивна праця перетворюється на інтелектуальну, творчу, інноваційну. Саме така трансформація обумовлює нові вимоги до вищої освіти як інституту прогресивного перетворення суспільства.

4. Основними завданнями вищої освіти як чинника формування економіки знань визнано: нагромадження інтелектуального, соціального і людського капіталів; сприяння поширенню інноваційної культури, зміцнення підвалин духовності, розширення демократії; розширення можливостей людей реалізуватися у трудовій сфері, що є важливою умовою швидкого інноваційного розвитку; підготовка молоді до виконання нових, складніших трудових функцій у системі економіки знань; формування нового способу

життя, який інтегрує у собі людський розвиток, соціальну стабільність, екологічну рівновагу та безперервну творчість.

5. Систематизація й дослідження основних груп чинників, що впливають на трансформацію вищої освіти у процесі переходу українського суспільства до сучасної ринкової економіки, а також тих, які впливають на освіту в процесі подальшого руху суспільства до соціально орієнтованої ринкової економіки, до суспільства знань дозволило виявити важливі тенденції. Характерна для радянської системи гарантована, безкоштовна для споживача, немобільна, орієнтована на потреби виробництва вища освіта у сучасній Україні набула інших ознак: негарантована (обмежена матеріальними можливостями родини), мобільна, неефективна, значною мірою зорієнтована на потреби навчальних закладів. За умови успішної дії систематизованих у роботі чинників характерна для межі тисячоліть неефективна вища освіта має докорінно трансформуватися. Вища освіта в економіці знань характеризується такими основними ознаками: ефективність, доступність, мобільність, орієнтація на потреби людини.

6. Як показало дослідження сучасних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах постіндустріальної парадигми та пов'язаних із цим модифікацій економічного механізму функціонування освіти, найважливішими особливостями, які визначають траєкторію та масштаби трансформації інституту вищої освіти в умовах формування економіки знань, є: глобалізація ринків освітніх послуг та ринку праці, посилення впливу непрямих чинників на кінцевий інвестиційний ефект від отримання освіти, перетворення освіти на підприємницький вид діяльності при одночасному зростанні її ролі як суспільного і приватного блага особливого значення.

7. Поліфункціональність системи вищої освіти обумовила таку систематизацію в роботі її основних функцій: соціально-економічні, соціально-політичні, соціокультурні. Зростаюче значення соціально-економічних функцій освіти пояснюється абсолютною пріоритетністю людського й інтелектуального капіталу серед факторів економічного розвитку в сучасних умовах. На цій основі обґрунтовано сутність механізму реалізації економічної функції вищої освіти, що полягає у систематизації економічних результатів освітньої діяльності, що можуть проявлятися на нано-, мікро- та макрорівнях не лише у вигляді зростання доходів усіх індивідуальних та колективних суб'єктів економічних відносин, але й у широкому спектрі непрямих результатів, які не завжди виявляються у безпосередніх економічних здобутках, однак створюють позитивне середовище для посилення економічного ефекту вищої освіти.

8. Політекономічний аналіз економічної функції вищої освіти дає підґрунтя розглядати механізм її реалізації в економіці знань як регульовану систему взаємодії організаційних, економічних, соціальних, нормативно-правових важелів, напрямів дії та інституційних чинників, динамічно пов'язаних між собою, що дозволяє забезпечити: відтворення головної продуктивної сили суспільства; накопичення знаннєвого потенціалу; динамічність системи відтворення й розширення знань; удосконалення суспільних (передусім, економічних) відносин; гармонізацію інтересів у

суспільстві на основі соціального партнерства; весь комплекс атрибутів якості робочої сили; процес праці із забезпечення навчання, який є складовою процесу відтворення робочої сили і складовою суспільного відтворення загалом.

9. На основі проведеного аналізу обґрунтовано основні пріоритети удосконалення механізму реалізації економічної функції вищої освіти в умовах становлення економіки знань: трансформація внутрішнього економічного механізму функціонування інституту вищої освіти та посилення взаємодії з інститутами зовнішнього середовища (з бізнесовими структурами, з ринком праці, з органами державного управління). Це забезпечить підвищення ефективності функціонування вищої освіти: підвищення її якості, посилення практичної складової разом з наданням фундаментальних знань, врівноваження попиту і пропозиції на ринку освітніх послуг, посилення кореляції заробітної плати працівників із рівнем їх кваліфікації та ін.

10. Дослідження економічного потенціалу системи вищої освіти показало, що це – економічна спроможність галузі освіти виконувати свою місію та функції, яка забезпечується її людськими, матеріально-технічними та інформаційними ресурсами. Аналіз цих складових економічного потенціалу дав змогу сформулювати основні напрями його вдосконалення за рахунок підвищення кваліфікації й трудової мотивації викладацького корпусу, технологічного оновлення та ефективнішого використання матеріальної бази, кардинального розширення використання сучасних інформаційних ресурсів.

11. У результаті дослідження соціально-економічної ефективності освітньої діяльності виділено такі групи результативних індикаторів ефективності вищої освіти: а) показники витрат; б) показники продукту (досягнення поставлених цілей); в) показники ефективності залежно від напрямів, що реалізуються у ході виконання освітньої програми (витрати ресурсів на одиницю показника продукту (економність), відношення максимальної кількості отриманого продукту до витраченого обсягу ресурсів (продуктивність); досягнення визначеного результату (результативність); г) показники якості, які відображають послаблення негативних чи посилення позитивних тенденцій у наданні освітніх послуг споживачам.

12. Доведено, що економічний механізм функціонування вищої освіти слід цілеспрямовано формувати як сукупність форм, методів, інструментів та способів роботи основних суб'єктів освітньої діяльності, інструментів і методів державного регулювання діяльності ВНЗ, підпорядкованих стратегії розвитку вищої освіти, що забезпечуватиме системне ефективне функціонування всієї сфери вищої освіти та виконання нею своєї суспільної місії.

13. Дослідження виявило необхідність удосконалення нормативного методу фінансування вищої освіти, що передбачає визначення науково обґрунтованих нормативів фінансування й надання цим нормативам стимулюючого характеру. В роботі удосконалено методологічні підходи до аналітичної оцінки економічної ефективності фінансового забезпечення вищої освіти на основі розроблених автором: 1) моделі, що описує сукупні суспільні витрати на освіту, 2) мотиваційної моделі фінансування освіти; 3) структурно-

функціональної моделі фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України, 4) формули розрахунку нормативу державного фінансування вищого навчального закладу виходячи з витрат на одного студента. Застосування державою методів економічного регулювання бюджетного фінансування вищої освіти (персоніфіковане фінансування, поворотне субсидування, надання грантів і кредитування) дозволяє ринковими засобами переключити діяльність ВНЗ із задоволення, насамперед, власних інтересів на задоволення інтересів замовників освітніх послуг – особистості, держави та роботодавців.

14. Важливим резервом забезпечення взаємозв'язку економічного механізму функціонування вищої освіти з ефективністю реалізації її економічної функції є впорядкування системи закладів освіти через їх укрупнення й інтеграцію. У роботі обґрунтована сучасна форма інтеграції науки, освіти й ринку праці, якою має стати дослідницький університет. Сутність дослідницького університету – інтеграція навчального процесу, фундаментальних та прикладних наукових досліджень через об'єднання ресурсів багатьох суб'єктів задля створення умов для інноваційного розвитку країни та самореалізації громадян (зокрема, і на будь-яких ринках праці).

15. У роботі обґрунтовані процедури та інструментарій державного регулювання економічної діяльності вищих закладів освіти в напрямках: послаблення прямого адміністративного втручання й жорсткого контролю, використання ряду непрямих методів управління, розширення наукової та господарської автономії навчальних закладів, удосконалення системи фінансового забезпечення. Визначені в роботі стратегічні пріоритети розвитку інституту вищої освіти у концепції інноваційного розвитку України, запропоновані основні напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, сформульовані основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави дозволять сформувати систему вищої освіти, адекватну до потреб економіки знань.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія, навчальні посібники:

1. Куклін О.В. Економічні аспекти вищої освіти: Монографія / О.В. Куклін. – К.: Знання України, 2008. – 331 с. – (19,3 д. а.).
2. Куклін О.В. Підприємництво в освіті: Базовий курс лекцій та тести: Навчальний посібник / О.В. Куклін. – Черкаси: Інтеграл-Техноімпекс, 2006. – 114 с. – (4,8 д. а.).
3. Куклін О.В. Шкільний курс основ економіки та методика його викладання: Базовий курс лекцій та тести: Навчальний посібник / О.В. Куклін. – Черкаси: Інтеграл-Техноімпекс, 2006. – 168 с. – (6,1 д. а.).

Статті у наукових фахових виданнях:

4. Куклін О.В. Основні виміри економічної ефективності вищої освіти / О.В. Куклін // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2007. – Випуск 19. – С. 104-110. – (0,35 д. а.).
5. Куклін О.В. Економічна освіта в Україні в умовах розгортання інформатизаційних та глобалізаційних процесів / О.В. Куклін // Науково-теоретичний фаховий журнал „Вісник аграрної науки Причорномор'я” Миколаївського державного аграрного університету. – Миколаїв: МДАУ, 2007. – Випуск 2(40). – С. 107-114. – (0,38 д. а.).
6. Куклін О.В. Необхідність адаптації економічної освіти в Україні до умов глобального світового ринку / О.В. Куклін // Зб. наук. праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2007. – Випуск 15. – С. 416-421. – (0,56 д. а.).
7. Куклін О.В. Економічна освіта в Україні в умовах розгортання інформаційних освітніх технологій / О.В. Куклін // Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. Випуск 18: У 3-х частинах. – Черкаси: ЧДТУ, 2007. – Частина III. – С. 60-65. – (0,60 д. а.).
8. Куклін О.В. Економічна ефективність та організація освіти / О.В. Куклін // Зб. наук. праць Луганського національного аграрного університету / За ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: ТОВ ТРК „РКТ”, 2007. - № 73 (96) (Серія „Економічні науки”). – С. 103-112. – (0,60 д. а.).
9. Куклін О.В. Управління якістю освіти: економічний аспект / О.В. Куклін // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: Економіка та менеджмент. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2007. – Випуск 6-7 (26-27). – С. 334-340. – (0,61 д. а.).
10. Куклін О.В. Структурні зміни в системі вищої освіти в умовах переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки / О.В. Куклін // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2008. – Випуск 19. – С. 47-54. – (0,44 д. а.).
11. Куклін О.В. Удосконалення економічної моделі освіти в умовах формування ринково орієнтованої економіки України / О.В. Куклін // Вчені записки (ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана): Зб. наук. праць. – Київ: ТОВ ВПД „Формат”, 2008. – Випуск 10. – С. 15-22. – (0,58 д. а.).
12. Куклін О.В. Соціальна спрямованість економічної функції освіти / О.В. Куклін // Економічний простір: Зб. наук. праць. - № 14. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – С. 220-229. – (0,50 д. а.).
13. Куклін О.В. Економічна складова управління якістю освіти / О.В. Куклін // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Вип. 246: В 5 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. – С. 488-496. – (0,35 д. а.).
14. Куклін О.В. Вдосконалення фінансування освіти / О.В. Куклін // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: Зб. наук. праць. - К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2008. - № 6. – С. 159-167. – (0,81 д. а.).

15. Куклін О.В. Економічна і соціально-політична функція освіти / О.В. Куклін // Економіка, менеджмент, підприємництво. Зб. наук. праць. – Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2008. – № 19(І)/2008. – С. 260-266. – (0,54 д. а.).
16. Куклін О.В. Пошук нової освітньої парадигми в умовах ринкових трансформацій / О.В. Куклін // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя: Класич. прив. ун-т, 2008. – № 4. – С. 95-99. – (0,50 д. а.).
17. Куклін О.В. Особливості функціонування та розвитку освіти в умовах адміністративно-планового господарства / О.В. Куклін // Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. – 2008. – № 3(45). – С. 106-111. – (0,55 д. а.).
18. Куклін О.В. Соціально-економічна функція і ефективність освіти / О.В. Куклін // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 11. Випуск 20. Частина 1: Зб. наук. праць. – Одеса: „Букаєв В.В.”, 2008. – С. 233-243. – (0,70 д. а.).
19. Куклін О.В. Економічна функція освіти і підвищення якості навчання / О.В. Куклін // Вісник Херсонського національного технічного університету. – Херсон: ХНТУ, 2008. – № 3(32). – С. 222-226. – (0,52 д. а.).
20. Куклін О.В. Трансформація економічної функції освіти / О.В. Куклін // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – № 7. – С. 17-23. – (0,40 д. а.).
21. Куклін О.В. Особливості управління приватним сектором вищої освіти в Україні / О.В. Куклін // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. – Випуск 250: В 9 т. – Т. VII. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 1672-1678. – (0,41 д. а.).
22. Куклін О.В. Внесок освіти в розвиток людських ресурсів / О.В. Куклін // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 160. – С. 24-26. – (0,26 д. а.).
23. Куклін О.В. Фінансування вищої школи як засіб управління якістю освіти / О.В. Куклін // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія: економіка і менеджмент. – Черкаси: СУЕМ, 2009. – № 1(15). – С. 48-60. – (0,60 д. а.).
24. Куклін О.В. Еволюція економічної функції освіти / О.В. Куклін // Економіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. праць. Випуск 251: В 6 т. – Т. I. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 100-105. – (0,35 д. а.).
25. Куклін О.В. Освіта адміністративно-командної системи господарювання / О.В. Куклін // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Л. Українки. Економічні науки. – Луцьк: ВДУ, 2009. – № 7 (липень). – С. 133-138. – (0,70 д. а.).
26. Куклін О.В. Університети в умовах становлення економіки знань / О.В. Куклін // Теорії мікро-макроекономіки: Зб. наук. праць. – Випуск 32. – Київ: Академія муніципального управління, 2009. – С. 157-162. – (0,40 д. а.).
27. Куклін О.В. Державні та приватні вищі навчальні заклади в системі

реалізації економічної функції освіти / О.В. Куклін // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: сб. науч. тр. – Вып. 2, т. 1. – Донецк: НАН Украины. Ин-т экономики промышленности, 2009. – С. 140-149. – (0,56 д. а.).

28. Куклін О.В. Фінансово-економічний механізм освітньої діяльності: аналіз, проблеми, перспективи / О.В. Куклін // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка: Зб. наук. праць. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2010.– № 2(6) – С. 24-30. – (0,55 д. а.).

29. Куклін О.В. Бюджетування як метод удосконалення фінансово-економічного забезпечення освітньої діяльності / О.В. Куклін // Вчені записки: Зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2010. – Випуск 12. – С. 112-116. – (0,40 д. а.).

30. Куклін О.В. Фінансові механізми функціонування вищої освіти / О.В. Куклін // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – Київ: КНЕУ, 2010. – Випуск 24. – С. 362-369. – (0,40 д. а.).

Інші видання:

31. Куклін О.В. Бізнес-клас! (Концептуальні засади підготовки фахівців із комерційної діяльності) / О.В. Куклін // Вища освіта України. – 2002. – № 2. – С. 82-85. – (0,25 д. а.).

32. Куклін О.В. Регіональний аналіз потенціалу освітнього ринку (на прикладі Черкаської області) / О.В. Куклін // Матер. Всеукр. научно-практ. конф. «Национальные рынки Украины». (Алушта, 5-7 мая 2003 года). – Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2003. – С. 61÷63. – (0,10 д. а.).

33. Куклін О.В. Сучасні тенденції підготовки бакалаврів з комерційної діяльності / О.В. Куклін // Вісник Черкаського університету. Серія: економічні науки. – Черкаси: ЧНУ, 2003. – Випуск 48. – С. 204-211. – (0,12 д. а.).

34. Куклін О.В. Комерційна освіта в умовах ринкових перетворень / О.В. Куклін // Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах. Зб. матер. міжнар. наук. конф. (24-26 вересня 2003 року). Черкаси: ЧНУ, 2003. – С. 166-171. – (0,21 д. а.).

35. Куклін О.В. Современные организационные формы профессиональной подготовки специалистов по коммерческой деятельности / О.В. Куклін // Матер. научно-практ. конф. «Перспективные разработки науки и техники». (Белгород, Россия, 22 октября 2004 г.). – Том 3. Экономические науки. – Белгород: Руснаучкнига; Днепропетровск: Наука и образование, 2004. – С. 50-53. – (0,33 д. а.).

36. Куклін О.В. Тенденції розвитку підприємництва в освіті / О.В. Куклін // Матер. II Междун. научно-практ. конф. „Теория и практика экономики и предпринимательства”. (Алушта, 10-12 мая 2005 года). – Симферополь: ТНУ им. В.И. Вернадского, 2005. – С. 73-74. – (0,10 д. а.).

37. Куклін О.В. Становлення системи економічної освіти в Україні у контексті Болонського процесу / О.В. Куклін // Вісник Черкаського університету. Серія: педагогічні науки. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Випуск 120. – С. 128-134. – (0,35 д. а.).

38. Куклін О.В. Проблеми та перспективи економічної освіти України у контексті Болонського процесу / О.В. Куклін // Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції. Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 15-17. – (0,10 д. а.).

39. Куклін О.В. Законодавче та нормативно-правове забезпечення освіти в Україні / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 26 с. – (1,5 д. а.).

40. Куклін О.В. Основні тенденції розвитку освітнього потенціалу / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 22 с. – (1,2 д. а.).

41. Куклін О.В. Трансформація економічної функції вищої освіти / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – 24 с. – (1,4 д. а.).

42. Куклін О.В. Науково-методичні засади створення функціональної моделі освіти / О.В. Куклін // Проблеми та перспективи розвитку регіональної ринкової економіки: Зб. тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (9-11 квітня 2009 року). – Кременчук: КІ ДУЕП, 2009. – С. 173-175. – (0,14 д. а.).

43. O. Kuklin. Structural Features of Higher Education in Ukraine / O. Kuklin. // Information Technologies and Management 2009. (April 16-17 2009). Programme and Theses. Edition Yu.N.Shunin. Information Systems Management Institute, Riga, 2009. – P. 118. – (0,10 д. а.).

44. Куклін О.В. Особливості функціонування приватного сектору освіти в сучасній Україні / О.В. Куклін // Теория и практика экономики и предпринимательства / Матер. VI Междун. науч.-практ. конф. (Алушта, 4-6 мая 2009 г). – Симферополь: ТНУ им. В.И.Вернадского, 2009. – С. 25-26. – (0,10 д. а.).

45. Куклін О.В. Удосконалення економічного механізму функціонування системи освіти / О.В. Куклін // Імперативи розвитку України в умовах глобалізації / Матер. міжн. наук.-практ. конф. (Чернігів, 11-13 червня 2009 року). – Чернігів, 2009. – С. 43-44. – (0,10 д. а.).

46. Куклін О.В. Проблеми трансформації системи освіти України та їх соціально-економічне підґрунтя / О.В. Куклін // Соціально-економічні наслідки ринкових перетворень у постсоціалістичних країнах. Зб. матеріалів IV Міжн. наук. конф. (23-25 вересня 2009 року): в 2 т. - Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009 – Т. 2. – С. 144-149. – (0,27 д. а.).

47. Куклін О.В. Удосконалення механізму державного фінансування освіти / О.В. Куклін // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 жовтня 2009 року). – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2009. – С. 325-327. – (0,10 д. а.).

48. Куклін О.В. Реалізація економічної функції освіти: система індикаторів / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 51 с. – (2,0 д. а.).

49. Куклін О.В. Економіка знань: трансформація ролі освіти / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 38 с. – (1,55 д. а.).

50. Куклін О.В. Освітня компонента людського потенціалу / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2009. – 27 с. – (1,05 д. а.).

51. Каленюк І.С. Трансформація економічної функції освіти в

глобальному вимірі / І.С. Каленюк, О.В. Куклін // Науковий вісник ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка: Зб. наук. праць. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2009. - № 2(3). – С. 4-17. – (1,0 д. а., особисто автору належить 0,5 д. а.: визначено особливості трансформації економічної функції освіти в сучасних умовах).

52. Куклін О.В. Державні і приватні ВНЗ в системі реалізації економічної функції освіти / О.В. Куклін // Актуальні напрямки вдосконалення фінансово-економічної політики на сучасному етапі: Всеукр. наук.-практ. конф. (17 лютого 2010 р): Тези доп. – Чернігів, 2010.– С.173-174. – (0,10 д. а.).

53. Куклін О.В. Функції та результативність освіти / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2010. – 29 с. – (1,15 д. а.).

54. Куклін О.В. Функціонування сучасних систем освіти в умовах глобалізації / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2010. – 33 с. – (1,24 д. а.).

55. Куклін О.В. Освітня система як чинник економічного розвитку суспільства / О.В. Куклін. – Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2010. – 31 с. – (1,23 д. а.).

56. Куклин О.В. Особенности реализации экономической функции образования в Украине / О.В. Куклин // Інноваційний потенціал української науки – XXI сторіччя: Зб. доп. VIII всеукр. наук.-практ. конф. (05-12 грудня 2010 р.). – Запоріжжя: ПГА, 2010. – С. 93-94. – (0,14 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Куклін О.В. Трансформація інституту вищої освіти в умовах становлення економіки знань. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки. – ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”. – Київ, 2011.

У роботі здійснено наукове опрацювання еволюції наукової думки щодо сутності та ролі освіти у соціально-економічному розвитку суспільства, сутності й значення інституту вищої освіти в інституційній структурі суспільства, досліджено економічні детермінанти й суспільні результати функціонування інституту вищої освіти.

Досліджено основні закономірності становлення інформаційного суспільства й економіки знань; тенденції трансформації умов і чинників розвитку вищої освіти, основні вектори орієнтації її розвитку на потреби економіки знань. Систематизовано функції вищої освіти, системно охарактеризовано її економічну функцію, досліджено особливості реалізації економічної функції вищої освіти в Україні.

Досліджено тенденції трансформації економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів, розвиток інституційних форм та інструментів фінансування вищої освіти, обґрунтовано взаємозв'язок економічного механізму функціонування вищих навчальних закладів із ефективністю реалізації економічної функції вищої освіти.

Обґрунтовано стратегічні пріоритети розвитку вищої освіти у концепції інноваційного розвитку України, запропоновано основні напрями внутрішніх організаційних змін у системі вищої освіти, визначено основні цілі, інструменти та форми економічної політики держави щодо формування системи вищої освіти, адекватної до потреб економіки знань.

Ключові слова: вища освіта, інститут вищої освіти, економіка знань, інноваційний розвиток, економічний механізм, вищі навчальні заклади, функції вищої освіти, економічна функція вищої освіти, фінансування вищої освіти.

АННОТАЦІЯ

Куклин О.В. Трансформація інститута вищого образования в условиях становления экономики знаний. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.01 – Экономическая теория и история экономической мысли. – ГВУЗ „Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана”. – Киев, 2011.

Работа содержит научное исследование эволюции научной мысли относительно сущности и роли образования в социально-экономическом развитии общества, сущности и значения института высшего образования в институциональной структуре общества, экономических и социальных результатов функционирования института высшего образования.

В ходе исследования установлено, что высшее образование можно определить как важнейший общественный институт, учитывая наличие в его структуре сложившихся правил и образцов поведения, специфических культурных элементов и признаков. Институциональное единство высшего образования достигается сбалансированным соединением системы образования, которая отражает нормативные характеристики образования, процесса образования, раскрывающего её непрерывность и динамичность, и результата образования, проявляющегося в сформированном уровне знаний и навыков выпускников.

Исследованы закономерности становления информационного общества и экономики знаний; тенденции трансформации условий и факторов развития высшего образования, а также основные векторы ориентации развития высшего образования на потребности экономики знаний.

Систематизация и исследование основных групп факторов, влияющих на трансформацию высшего образования в процессе перехода украинского общества к современной рыночной экономике, а также тех, что влияют на образование в процессе дальнейшего движения общества к социально ориентированной рыночной экономике, к обществу знаний выявили важные тенденции. Характерное для советской системы гарантированное, бесплатное для потребителя, немобильное, ориентированное на потребности производства высшее образование в современной Украине приобрело другие признаки: не гарантированное, мобильное, неэффективное, в значительной степени

сориентированное на потребности учебных заведений. При условии успешного действия систематизированных в работе факторов современное неэффективное высшее образование должно в корне трансформироваться. Высшее образование в экономике знаний характеризуется такими основными признаками: эффективность, доступность, мобильность, ориентация на потребности людей.

Важнейшими особенностями, определяющими траекторию и масштабы трансформации института высшего образования в условиях формирования экономики знаний, являются: глобализация рынков образовательных услуг и рынка труда, усиление влияния не прямых факторов на конечный инвестиционный эффект образования, превращение образования в предпринимательский вид деятельности при возрастании его роли как общественного и частного блага особого значения.

Систематизированы функции высшего образования, системно охарактеризовано его экономическую функцию, обосновано сущность и содержание понятия "реализация экономической функции высшего образования", исследованы особенности реализации экономической функции высшего образования в Украине.

Исследованы тенденции трансформации экономического механизма функционирования высших учебных заведений, развитие институциональных форм и инструментов финансирования высшего образования в современных условиях, обоснована взаимосвязь экономического механизма функционирования высших учебных заведений с эффективностью реализации экономической функции высшего образования.

Работа содержит научное обоснование структуры понятия «экономический механизм функционирования высшего образования», состоящей в совокупности организационно-экономических форм хозяйствования основных субъектов образовательной деятельности (их классификация разработана по критериям управления, финансирования и собственности), методов и инструментов государственного регулирования деятельности учреждений высшего образования, стратегии развития системы высшего образования, обеспечивающей системное функционирование и выполнение общественных функций всей сферой высшего образования.

В работе обоснована современная форма интеграции науки, образования и рынка труда, каким должен стать исследовательский университет. Сущность исследовательского университета – интеграция учебного процесса, фундаментальных и прикладных научных исследований через объединение ресурсов многих субъектов для создания условий для самореализации граждан на разных рынках труда.

Предложены процедуры и инструментарий государственного регулирования экономической деятельности высших учебных заведений в направлениях: смягчения прямого административного вмешательства и жёсткого контроля, использования ряда не прямых методов управления, расширения научной и хозяйственной автономии учебных заведений, усовершенствования системы финансового обеспечения. Обоснованы

стратегические приоритеты развития высшего образования в концепции инновационного развития Украины, предложены основные направления внутренних организационных изменений в системе высшего образования, определены основные цели, инструменты и формы экономической политики государства относительно формирования системы высшего образования, адекватного потребностям экономики знаний.

Ключевые слова: высшее образование, институт высшего образования, экономика знаний, инновационное развитие, экономический механизм, высшие учебные заведения, функции высшего образования, экономическая функция высшего образования, финансирование высшего образования.

SUMMARY

Kuklin. O.V. Transformation of higher educational institution in conditions of forming economic knowledge. – Manuscript.

Dissertation for the Doctor of Economics degree in the specialty 08.00.01 – Economics and history of economic thought. – SHEE „Vadym Hetman Kyiv National Economic University”. – Kyiv, 2011.

The scientific study of the evolution of scientific thought regarding the nature and role of education in socio-economic development of nature and significance of the institute of higher education in the institutional structure of society has been carried out, the determinants of economic and social results of functioning of the institute of higher education have been investigated.

The work researches the basic laws of information society formation and knowledge economy; transformation tendencies of the conditions and factors in the development of higher education, the main vectors of the orientation of its development to the needs of the knowledge economy. The functions of higher education have been systematized. The work gives the systematic characteristic of economic function, the features of the implementation of the economic function of higher education in Ukraine.

The tendencies in transformation of the economic mechanism of functioning of institutions of higher education, the development of institutional forms and instruments of financing higher education have been studied, interrelation of the economic mechanism of functioning of higher educational institutions with efficiency of realisation of economic function of higher education has been proved.

The strategic priorities of higher education development in the concept of innovative development of Ukraine have been substantiated, the basic directions of internal organizational changes in higher education system have been offered, the main objectives, instruments and forms of the state economic policy, on the formation of the higher education system that is adequate to the needs of the knowledge economy have been defined.

Key words: higher education, institutions of higher education, knowledge economy, innovation development, economic mechanism, higher education institutions, functions of higher education, economic function of higher education, funding for higher education.